

**МОЛОДЬ-УКРАЇНІ
YOUTH TO UKRAINE**

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
SCIENTIFIC TRANSACTIONS**

1997

Том 10

Volume 10

Закарпатський Молодіжний Демократичний Союз
Transcarpathian Youth Democratic League
Закарпатський центр соціальної служби для молоді
Transcarpathian Center of Social Service for Youth

Молодь - Україні
Youth to Ukraine

Наукові записки
Scientific transactions

Том 10
Volume 10

Ужгород, 1997
Uzhhorod, 1997

Микола В. Олашин,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
нової і новітньої історії та історіографії

КНИГА ПРО ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАКАРПАТТЯ ДОБИ УГОРСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1939-1944 рр.)

(Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944) / Відп. ред. акад. В.Смолій; передм. проф. В.Задорожного. - К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. - 244 с.).

Щойно вийшла з друку монографія "Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944)". Її автор - молодий науковець, кандидат історичних наук, викладач кафедри політології та кафедри історії України Ужгородського державного університету Роман Офіцинський. Він узявся за дослідження складної наукової проблеми політико-правового характеру. І досяг поставленої мети. Цей наш висновок вважаємо за потрібне обгрунтувати, зробивши спробу рецензії згаданого видання.

Монографія складається зі вступу, трьох розділів (у кожному по чотири параграфи), висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. Така структура наукового дослідження, безперечно, є вдалою, бо дозволила викласти матеріал у логічній послідовності, взаємозв'язку і, що найголовніше, забезпечила глибоке розкриття автором поставлених завдань.

Треба відзначити вдалий вступ до рецензованої роботи. Автор детально і аргументовано обгрунтував актуальність теми дослідження, його хронологічні рамки, чітко визначив мету і завдання праці, дав всебічний аналіз рівня наукової розробки досліджуваної ним проблеми. Підкреслимо серйозний підхід молодого вченого до методологічних засад організації наукової праці. У вступі обумовлено, що цитати в монографії подаються українською, "руською" і російською мовами, щоб "відобразити мовно-стилістичний колорит епохи" (с.16). Це дуже правильне рішення. У той же час, на нашу думку, занадто багато місця відведено питанню апробації результатів дослідження (с.14-16). Без сумніву, його треба звузити.

Перший розділ має назву "Політико-правова ситуація" (с.17-87). Автор монографії, на основі серйозного опрацювання архівних та опублікованих документів, розкрив такі питання, як окупація Карпатської України, діяльність військової адміністрації та регентського комісаріату Підкарпатської території, розгляд проблем краю у Раді

Міністрів Угорщини, проаналізував угорську національно-культурну політику на Закарпатті. Історик детально простежує головні напрямки діяльності регентських комісарів, роль і місце "Комісії пропозицій", розкриває зміст законодавчих актів Угорщини, що стосувалися Закарпаття, звертає увагу на зацікавлення окремими представниками офіційного Будапешта долею нашого краю (зрозуміло, виходячи з великодержавних позицій). Важливе місце у монографічному дослідженні відведено питанню розробки проектів (у тому числі й на урядовому рівні) надання автономії Закарпаттю (с.53-58). Але Угорщина не змогла зробити в цьому плані навіть того, що перед цим зробила для Підкарпатської Русі Чехословацька республіка.

У монографії глибоко розкрито позицію Будапешту у національно-культурному питанні. Автор прослідковує умови розвитку українців, угорців, німців, євреїв, словаків, румунів. Торкається мовного питання, стану освіти, аналізує релігійний фактор. Ґрунтовно розкриває урядові антисемітські заходи. І констатує наступне: "У цілому угорська національно-культурна політика на Підкарпатті (1939-1944) мала чітко виражений дискримінаційний характер до всіх, окрім угорської та німецької етнічних спільнот"(с.86). Цей висновок є вірним, він ґрунтується на вагоній джерельній базі.

Даючи загальну оцінку політико-правової ситуації на Закарпатті напередодні та в роки Другої світової війни, Р.А.Офіцинський підмітив особливу позицію вищого керівництва Угорщини стосовно Закарпаття. Ця особливість, на думку історика, полягала в наступному: з одного боку, існувала велика зацікавленість в швидкому розвитку інтеграційних процесів, а з другого - "недалекоглядна (з точки зору історичної перспективи), а у багатьох моментах брутальна національно-культурна політика"(с.87). Безперечно, це було так. І події 1944-1945 рр. яскраве це засвідчили.

Другий розділ рецензованої праці має назву "Політична думка і політична діяльність"(с.88-158). Виклад фактичного матеріалу спрямовано на висвітлення найбільш характерних напрямків діяльності в площині згаданої проблеми. Автор розглядає дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі, парламентську діяльність угорських депутатів, політичні орієнтири підкарпатських членів Державної ради Чехословацької республіки у Лондоні і позицію закарпатських комуністів. Показує місце і роль кожної з вищеперерахованих груп у тогочасному політичному процесі: їх здобутки, прорахунки, невдачі тощо.

Увівши в науковий обіг нові архівні матеріали, Роман Офіцинський обґрунтував тезу про те, що більшість керівників Карпатської України.

опинившись у вигнанні, "залишалися стійкими прибічниками соборності; робили максимально можливе, аби світ пам'ятав про кривди, заподіяні на Закарпатті у 1939-1941 роках"(с.89). Автор показує діяльність Канцелярії в справах утікачів з Карпатської України (випродувала понад 600 документів, направлених на захист тих, хто не з своєї волі покинув рідну землю), Ліквідаційного комітету для справ утікачів із Карпатської України, Українського допомогового комітету у Відні... Об'єктом серйозного наукового зацікавлення історика стали меморандуми від 30 листопада 1939 р. та 11 липня 1941 р. Перший був адресований міністру закордонних справ Німеччини Й.Ріббентропу, другий - канцлеру А.Гітлеру. У рецензованій праці розкрито умови появи згаданих документів, вказано їх авторів, уголошено на шлях, які переслідували колишні керівники Карпатської України, показано, чим був обумовлений вибір ними партнерів в особі вищих діячів третього рейху. Знайомство із змістом меморандумів дає можливість підтримати думку автора про те, що "карпатоукраїнське керівництво мало доволі високий професійний рівень і широкий політичний кругозір" (с.101). Дійсно, в опрацьованих документах було передбачено низку наслідків Другої світової війни у Європі.

Що стосується парламентської діяльності представників від Закарпаття (до речі, не обраних, а кооптованих до вищого законодавчого органу Угорщини), то автор оцінює її невисоко. Він переконаний, що "суспільнозначимі цих зусиль були незначними" (с.128). У той же час визнає важливим сам факт неперервності політичної традиції Закарпаття. Зауважимо, що в монографії детально показано процес формування Державних зборів Угорщини, їх склад, організацію роботи депутатів від Закарпаття. Автор окремо зупинився на діяльності найбільш відомих представників краю - А.І.Бродія (с.113-118) і С.А.Фенцика (с.118-125). Окремим пунктом розглядається діяльність "Сенаторської гільдії", до якої входили А.Є.Кричфалуші-Грабар, О.Льницький, П.О.Дем'янович та інші. Як позитивний момент треба відзначити той факт, що в дослідженні можна почерпнути коротенькі відомості біографічного характеру не тільки вищезгаданих депутатів, але й інших представників суспільно-політичного руху.

Автору монографії належить пріоритет у дослідженні такого питання, як діяльність підкарпатських членів Державної ради ЧСР у Лондоні. Маємо на увазі П.П.Цібере і І.Петрушака. Вони проявили себе прибічниками різних суспільних орієнтацій, але об'єднувало їх тверде переконання "про післявоєнні перспективи Підкарпатської Русі (Закарпатської України) винятково у складі домюнхенської Чехословаччини"(с.129). Треба наголосити, що діяльність П.П.Цібере і І.Петрушака до останнього часу була невідома навіть більшості

науковців. У той же час вип'ячувалися "заслуги" тих чехословацьких діячів, що орієнтувалися на Москву. Як нам видається, цей перегин нарешті виправлено в рецензованій праці. І ще одне. Треба відзначити заслугу автора в ґрунтовному розкритті ролі Державної ради ЧСР (у тому числі її представників від нашого краю) у звільненні багатьох тисяч закарпатців, що томилися в таборах ГУЛАґу.

У монографії на рівні вимог сучасної історичної науки розглянуто діяльність закарпатських комуністів у 1939-1944 рр. (с.142-158). Це похвально, адже радянська історіографія змальовувала комуністичний рух тільки світлими фарбами, піднесеним тоном, пов'язуючи з ним усі завоювання трудящих. А після розпаду світової соціалістичної системи мало хто з істориків наважується торкатися "комуністичних" проблем. Але відомо, що наука - поняття комплексне. І немає тем нецікавих, некорисних. Добре бачення минулих помилок повинно запобігти їх повторенню у майбутньому.

Діяльність закарпатських комуністів проходила на базі кількох центрів. Вони чітко виділені та охарактеризовані в рецензованій праці. Це - робота в структурах Комінтерну, діяльність Й.Гавелки і З.Шенгерца "на місцях", дії "московської комуністичної еміграції" (О.О.Борканюк, І.Балега, С.Вайс, М.В.Климентюк, І.Локота, І.І.Турияниця). Автор оцінює діяльність закарпатських комуністів невисоко, як "найслабших і маловиразних, несамостійних в організаційному та ідейному плані, всеціло орієнтованих на підпільно-підривну діяльність за спецдорученнями Москви" (с.157). Такий висновок впливає з цілого ряду фактів. Перелік здобутків вищезгаданої категорії недовгий: тимчасовий випуск газет ("Карпатська правда", "Munkás Újság", "Naš hlas", "Dolgozók Lapja"), листівок, десантування розвідувальної групи О.О.Борканюка в січні 1942 р. (яка, до речі, діяла недовго), виступ І.Локоти на Всеслов'янському мітингу у серпні 1941 р., підготовка довідок про членство в КПУ того чи іншого учасника нелегальних переходів угорсько-радянського кордону, ідеологічна обробка новобранців чехословацьких військових частин, що формувалися на території СРСР, тощо.

Отже, бачимо чотири табори політичної еліти краю. Одні орієнтувалися на Німеччину (карпато-українська еміграція), другі (угрофіли) відстоювали реставрацію "Святостефанської корони", треті (чехофіли) не уявляли майбутнє Закарпаття поза політичними кордонами післявоєнної Чехословаччини, четверті (комуністи) пов'язували долю краю тільки з СРСР. Однак говорити про домінуючий вплив однієї з політичних сил не доводиться. Тому, як пише автор, "Закарпаття... приречено було на "розмінну монету" кардинальних геополітичних змін" (с.167). Його майбутнє залежало від переможця у Другій світовій

війні. Переміг СРСР і Закарпаття увійшло до його складу. В цьому заслуга Радянського Союзу (читай: його військової сили), а не діяльності комуністів краю. Це факт, який не може викликати заперечень.

Про зміст ретяого розділу промовисто говорить його назва - "Партії та громадські організації" (с.159-183). У роботі наголошується, що 1 вересня 1939 р. в Угорщині було введено надзвичайний стан, який обмежував право зборів і мітингів, запроваджував цензуру друкованої продукції (як вітчизняної, так і зарубіжної), скасовував обмеження робочого часу і оплачувані відпустки, встановлював тверді ціни на товари... Через рік, 25 вересня 1940 р., прем'єр-міністр підписав розпорядження "Участь державних сужбовців у діяльності політичних партій". В липні 1944 р. на Закарпатті була заборонена будь-яка партійно-політична діяльність. Дане рішення мотивувалося близькістю фронту.

Ведучи мову про партійне життя, автор монографії акцентує увагу читачів на тому факті, що Закарпаття в складі Угорщини "опинилось у політико-правовому середовищі дуже обмеженому на можливості реалізації набутого партійного потенціалу" (с.159). Крім того, уряд П.Телекі не дозволив легального існування жодної з політичних партій краю і запропонував їх членам співробітничати з проурядовою "Партією угорського життя". Окремі політики Закарпаття так і зробили. Інші (М.Бандусяк, А.А.Лавришин, Ф.Ревай...) подалися до партії "Схрешених стріл". Крім вищезгаданих, в краї існували й осередки соціал-демократичної партії. Але жоден з них не мав серйозних здобутків.

У досліджуваній період робилися спроби створити регіональну партію. Так, завдяки старанням С.А.Фенцика з'явилася Угросурська національна партія. А.І.Бродій створив "Угросурське національне об'єднання". Однак вони мали тільки декларативний характер. Історик пише, що "подібні партії були вкрай небажаними для владних структур, а, отже, не мали якихось (хоча би примарних) перспектив" (с.163). У рецензованій праці знаходимо інформацію про те, що регентський комісар М.Козма загорівся був бажанням створити "підкарпатську партію". Але смерть не дозволила втілити цей задум. Автор пояснює ситуацію, що склалася, тим, що майже 90% діяльних представників політичного спектру краю залишили Закарпаття, а частина тих, що залишилися (угрофільська гілка), погодилася працювати в чітко визначених політичних рамках. Але й це не дало їм можливості реалізувати свої наміри.

Один параграф автор присвятив аналізу діяльності, визначенню місця і ролі громадських організацій краю (с.165-170). У досліджуваній період в краї діяли наступні об'єднання: "Общество им. А.В.Духновича", "Союз

Угроруских Писателів", "Союз Подкарпатських Боевих товарищів", "Культурное общество имени Ивана Куртяка", "Союз Угроруских Девиц и Дам в Мукачево" та інші. Їх діяльність жодним членом не загрожувала панівній (офіційній) ідеології.

У 1941-1944 рр. на Закарпатті діяло "Подкарпатское Общество Наук" (ПОН). Автор рецензованого дослідження справедливо наголошував, що за радянської доби діяльність ПОН оцінювалася однозначно негативно. А насправді все було не так просто. Членами згаданого товариства були і відомі вчені: О.Бонкало, І.Гарайда, А.Годинка, Е.Затлукал, С.Кнієжа, І.Контратович, П.Сова, Г.Стрипський... ПОН було видано сотні книг і брошур, засновано часопис "Литературная неделя" (1941-1944), народознавчо-педагогічний молодіжний журнал "Руська молодеж" (1941-1944) і науковий кварталник "Зоря-Найна" (1941-1943). Історик прийшов до такої думки: "Сучасники повинні бути вдячними тим подвижникам, які хоча і під чужим прапором, але ствердили неперервність інтелектуальної традиції Закарпаття у найвищій - організованій формі" (с.176).

Завершується основна частина роботи параграфом, що має назву "Організація греко-католицької молоді Підкарпаття" (с.176-182). Автор доводить, що урядова політика в молодіжних питаннях також переслідувала мету якнайшвидшої інтеграції новоприєднаних земель у рамках "святостефанізму".

Одним із проявів вищезначеної політики було створення в 1940 році за безпосередньою участю єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії О.Стойки Організації греко-католицької молоді (ОГМ). Треба підкреслити, що програмні гасла спілчан були зрозумілими і привабливими: за кращого християнина, за культурніше село, за життєздатний народ тощо. Офіційним друкованим органом ОГМ була газета "Неделя". На жовтень 1944 р. на Закарпатті нараховувлось до 90 первинних організацій, до складу яких входило 600 активних членів (с.178). В монографії дано детальний аналіз роботи згаданої організації.

Автор робить загальний висновок про те, що партійно-громадська діяльність на Закарпатті у досліджувальний період - тільки "дешиця того, що могло про себе заявити і проявитися" (с.183). Це і не дивно. Адже режим М.Горті проявляв до згаданого процесу підкреслену прохолоду, яка впливала із стратегічних міркувань (хоч і недалекоглядних про що же говорилося вище).

Вважаємо за потрібне акцентувати увагу читачів на загальних висновках, зроблених автором монографії (с.184-187). Вони мають логічний, аргументований характер і є аналітичними за змістом. Історик доводить особливе місце Закарпаття у справі практичного втілення в

життя принципів поміркованого "святостефанізму", суперечливий характер і непослідовність політичних рішень виконавчої та законодавчої влади Угорщини щодо обіцянок про Підкарпатську автономію, висловлених окремим представникам краю і світовій громадськості. Надзвичайну гостроту національного питання на Закарпатті в 1939-1944 роках, неперервність національно-визвольної традиції закарпатських українців у часи окупації і послаблення позицій угрофілів, чехофілів, русофілів. Дослідник цілком закономірно вирізняє "унікальне місце закарпатського контексту в історії України Другої світової війни: своєрідність політико-правової ситуації, присутність усіх форм впливу на прийняття політичних рішень, у т. ч. парламентських тощо" (с.186). У цій же частині праці автор звертає увагу на питання, які через брак первинного джерельного матеріалу не висвітлені зовсім або розкриті недостатньо. Дана констатація свідчить про детальне бачення вченим всього комплексу питань теми монографічного дослідження. У рецензованому виданні також підкреслюється багатовекторність практичного значення наукової праці.

У монографії вміщено список використаних джерел та літератури (с.188-212), бібліографію наукових праць Романа Офіцинського за 1986-1996 рр. (с.230-230). У "Додатках" надруковано меморандум членів колишнього уряду Карпатської України до міністра закордонних справ Німеччини Й.Ріббентропа (с.213-217) та проект меморандуму до канцлера і "вождя німецького народу" А.Гітлера (с.218-221). Підкреслимо, що ці документи вперше побачили світ, будучи належним чином підготовлені до друку. Текстовий матеріал монографії проілюстровано шістьма таблицями. Серед них такі: "Вік, освіта і територіальна приналежність керівників крайової, жупної та окужно-ланки" (с.32-33), "Зміни в національному складі населення (1938,1939,1946)" (с.59), "Загальні тенденції в шкільництві (1938/39,1940/41,1947/48)" (с.71-72), "Єврейське питання в розрізі прикордонних поліцейських експозитур (1942)" (с.83-84) та ін. В дослідженні вміщено карти та іменний показник, які повині допомогти читачеві в знайомстві із змістом монографії. Коротку, але ґрунтовну передмову до книги, відповідальний редактором якої є академік Національної Академії Наук України Валерій Смолій, написав професор Володимир Задорожний.

Відзначаючи високий науковий рівень монографічного дослідження, вважаємо за необхідне висловити і окремі зауваження та побажання. По-перше, робота тільки виграла би в разі використання матеріалів Державного архіву Угорщини. По-друге, автор використав не всі доступні йому збірники документів. По-третє, як нам видається, забагато місця відведено питанню апробації результатів наукових пошуків (с.14-

15). По-четверте, наприкінці роботи під заголовком "Джерела" автор наводить також і літературу, тому краще було би назвати цю частину праці "Список використаних джерел та літератури". По-п'яте, здається доцільніше було би вмістити бібліографію праць автора, які мають безпосереднє відношення до теми монографічного дослідження.

Однак вищеперераховані зауваження і пропозиції не применшують високого наукового рівня монографії, яка присвячена актуальній проблемі, одному із цікавих і своєрідних періодів історії Закарпаття. Переконані, що результати дослідження є солідним внеском у розкриття проблеми "Україна в 1939-1944 роках". Основні положення, теоретичні висновки і фактичний матеріал можуть служити основою створення узагальнюючих і спеціальних праць та посібників, лекційних курсів, спецкурсів. Монографія стане у пригоді учням середніх шкіл при вивченні теми "Наш край у роки Другої світової війни", а також студентам вузів, передусім історикам і юристам, при підготовці до семінарських занять, написанні курсових і дипломних робіт з досліджуваної проблеми. Вона буде корисною і для політологів та громадських діячів. Безперечно, її з глибоким зацікавленням і вдячністю сприйме широкий загал читачів. Тому з впевненістю констатуємо, що рецензована монографія молодого історика Р.А.Офіцинського "Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944)" є солідним внеском в українську історіографію.